

בולאות הנפט תחת משטר אלבעת' בעיראק מאיר בר

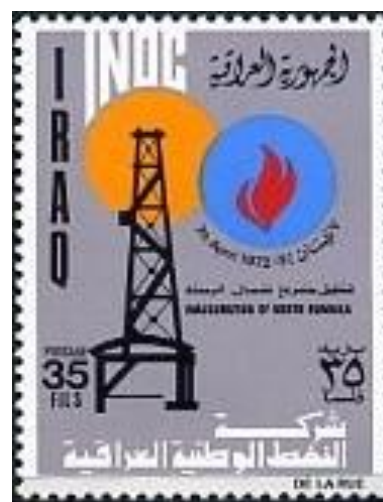

תעשיית הנפט העיראקית תחת משטר אלבעת' נאלצה לעמוד בפני טלטלות רבות מאז הלאמתה בשנת 1972 ועד שוך קרבות מלחמת איראן-עיראק בשנת 1988. טלטלות אלו לא פסחו על הבולים שהונפקו תחת משטר אלבעת', המבטאים את האידיאולוגיה של השלטון, את הערכים התרבותיים שבשמם הוא דובר ואת אופי השיח שהוא מקיים עם תושבי המדינה ועם העולם שמחוצה לה.

תחת משטר אלבעת' הונפק מספר לא מבוטל בולים שעסקו בנפט. את המסרים שבולים אלה הציגו השלטון בחר בקפידה. במאמר זה אנתח את בולאות הנפט העיראקית בין השנים 1972-1988 ואמחיש את שתי המטרות המרכזיות של המשטר: הצגה לראווה של הפיתוח הכלכלי בעיראק ועיצוב התודעה הקולקטיבית של אזרחי המדינה.

בבואה לצמיחה הכלכלית בעיראק

מאז גילוי מרבצי הנפט בעיר פירפוכ בשנת 1927 הפך ה"זהב השחור" למשאב אסטרטגי בעבור עיראק. העלייה בחשיבות הנפט ובמשקלו בכלכלה העולמית במאה העשרים הובילה לתחרות בין-לאומית להשגת זיכיון לחיפוש נפט ולהפקתו. התחרו על הזיכיון חברות נפט בריטיות, אמריקאיות, צרפתיות והולנדיות. מי שזכתה לבסוף בזיכיון הנכסף ונהנתה ממונופול על הפקת הנפט בעיראק מאז גילוי ועד שנת 1961 הייתה "חברת הנפט העיראקית" – תאגיד רב-לאומי בבעלות משותפת של חברות הנפט הגדולות בעולם.

חנוכת שדות הנפט רומילה

יחסיו של המשטר העיראקי עם "חברת הנפט העיראקית" ידעו עליות ומורדות במרוצת השנים. היחסים עלו על שרטון עם עליית **אחמד חסן אלבכר** לשלטון במסגרת "הפיכת אלבעת' השנייה" בשנת 1968. מאז עלייתו לשלטון השקיע אל-בכר בעידוד סגנו **צדאם חסין**, שנחשב למושך בחוטים ולנשיא עיראק בפועל, מאמצים כבירים בצמצום התלות ב"חברת הנפט העיראקית", במטרה לחזק את שליטת המדינה באוצר הטבע העיקרי שלה – הנפט. עם עלייתה של מפלגת אלבעת' לשלטון היה ייצוא הנפט עמוד השדרה של הכלכלה העיראקית. הוא תפס נתח עצום של 93% מכלל הייצוא העיראקי, וההכנסות ממנו היו כ-80% מהכנסות הממשלה.

במסגרת המאבק כנגד שליטת "חברת הנפט העיראקית" בשוק הנפט במדינה האיצה הנהגת אלבעת' את המהלכים לשילוב ברית המועצות בתעשיית הנפט בעיראק והעניקה זיכיונות לחברות נפט סובייטיות בשטחה. בשנים 1970 ו-1972 ביקר צדאם חסין כמה פעמים בברית המועצות כדי להדק את הקשרים עמה, ואילו ראש ממשלת ברית המועצות **אלכסיי קוסיגין** ביקר בעיראק באפריל 1972 לרגל גזירת הסרט ותחילת הפקת הנפט משדות הנפט רומילה, שפותחו בסיועה של ברית המועצות. בבול אותו הנפיקה עיראק לרגל חנוכת שדות אלו, נראים מגדל קידוח ולהבה ומתחתיהם הכיתוב "חברת הנפט העיראקית הלאומית" – חברה שהקימה ממשלת עיראק בשנת 1961 ואשר ניתצה את המונופול שממנו נהנתה "חברת הנפט העיראקית" עד לאותה שנה.

הלאמת הנפט

מעודד מהסיוע הסובייטי לשוק הנפט בעיראק הודיע נשיא עיראק חסן אלבכר על הלאמת "חברת הנפט העיראקית" ביוני 1972. לאחר ההודעה פרצו הפגנות שמחה המוניות ברחבי בגדאד, ואזרחים רבים קיוו שסוף סוף יוכלו ליהנות מההכנסות ממשאב הטבע הלאומי של עיראק. בנאומו האשים אלבכר את החברות המערביות בניסיון למוטט את כלכלת המדינה באמצעות צמצום התפוקה והצהיר: "המלחמה שאנו מנהלים עתה נגד האינטרסים המונופוליסטיים בתחום הנפט היא מלחמה גדולה ובהחלט אפשר לומר היסטורית. מלחמה זו תבטיח את כניסתנו לשלב חדש ותיתן כוח להמונים. העולם כולו

חייב להבין, שאנו מוכנים לשאת בנטל, ובלבד שלא נספוג השפלה ואי-צדק". עוד הוסיף אלבכר: "אנו נוכיח לעולם, כי אנו מנוסים בשיטות המאבק. אנו לוחמים ותיקים, וכבר לימדנו את האימפריאליזם לקחים אכזריים..."

משטר אלבעת' נעזר בבולאות כדי להנציח את ההכרזה על הלאמת הנפט. בבול שהונפק ביוני 1973 לציון שנה להכרזה, נראה אלבכר מכריז על ההלאמה ותחתיו פועלים עיראקיים מריעים, באופן העולה בקנה אחד עם תוכן הכרזתו שלפיה הלאמת הנפט תעניק "כוח להמונים". בצד הבול מופיע הכיתוב: "הנפט הערבי לערבים בלבד". בול זה היה הסנונית הראשונה מבין מספר לא מבוטל של בולים עיראקיים שהנפיק משטר אלבעת' בכל שנה לציון הלאמת הנפט.

בסדרת בולים נוספת שהונפקה בדצמבר 1976 לציון הלאמת "חברת הנפט של בצרה", שהייתה חברת בת של "חברת הנפט העיראקית", נראית מכלית הנפט העיראקית הראשונה עוגנת בחופי בצרה. עשור לאחר מכן יתגלו מכליות הנפט כחרב פיפיות: לצד תרומתן לכלכלה העיראקית הן יהיו מטרה ראשונה במעלה במסגרת "מלחמת המכליות" בין איראן לעיראק במהלך המלחמה בין המדינות.

מכלית הנפט העיראקית

ההכנסות העצומות מן הנפט שנוספו לקופת המדינה הודות להלאמה העניקו למשטר אפשרות לפתח עוצמה צבאית ותשתית כלכלית ולקדם את מערכת ההשכלה הגבוהה במדינה. עיראק הייתה מעצמת הנפט הערבית היחידה שלא הצטרפה לחרם הנפט בשנים 1973-1974, על אף שמילאה תפקיד מרכזי ב"ארגון המדינות המפיקות נפט" (אופ"ק) מאז הקמתו בבגדאד בשנת 1960. בזכות החלטתה שלא להצטרף לחרם צמח ייצוא הנפט העיראקי באותן שנים בשיעור של 14.7% אל מול ירידה בשיעור של 13.1% בשאר מדינות אופ"ק.

למרות שפעל בניגוד למדיניות אופ"ק בשאלת חרם הנפט, סבר משטר אלבעת' שעיראק היא עמוד התווך של הארגון. לכן הונפקו בשנים 1970 ו-1980 בולים לציון 10 ו-20 שנה בהתאמה לייסוד הארגון. בצד הבול שהונפק ב-1980 נכתב: "קדמה באמצעות סולידריות".

הודות להלאמת הנפט צמח התוצר הלאומי הגולמי של עיראק בשיעור שנתי יוצא דופן של 15%-16% עד פריצת מלחמת איראן-עיראק בשנת 1980. ערב ההכרזה על הלאמת הנפט בשנת 1972 ייצאה עיראק 1.4 מיליון חביות נפט ביום, הרוויחה מיליארד דולר בשנה מייצוא הנפט וגירעון המדינה עמד על 243 מיליון דולר. בשנת 1980 עיראק ייצאה 3.2 מיליון חביות נפט ביום, הכנסותיה מנפט הגיעו לסכום של 26 מיליארד דולר בשנה והגירעון הפך לעודף של 9 מיליארד דולר. עיראק שאפה לנצל את ההכנסות מנפט לטובת השקעה בסקטורים שונים דוגמת התעשייה והחקלאות, כדי לצמצם את התלות בנפט, ועל כן יזמה שורה של פרויקטים במימון ממשלתי בענפי הגופרית, הפוספט והתשתיות. אלא ששאיפתה של עיראק לצמצם את התלות בנפט לא הושגה, ואף להפך. הערכות מצביעות על כך שהייצור החקלאי לנפש נותר בעינו בין השנים 1969-1979, ואילו הייצוא של תוצרת שאינה נפט פחת מ-8% בשנת 1972 לפחות מאחוז בשנת 1980.

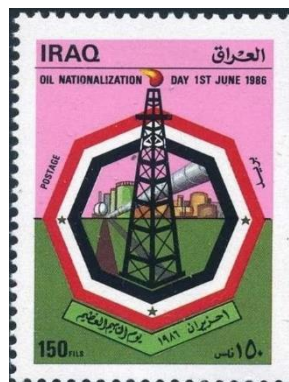
20 שנה לאופ"ק

הצמיחה הכלכלית של עיראק נגדעה באיבה נוכח העימות הצבאי שניטש בינה לבין איראן בשנים 1980-1988. המחיר שעיראק נאלצה לשאת בו בגין המלחמה נאמד ב-147 מיליארד דולר, ובכלל זה הפסד המוערך בכ-50 מיליארד דולר בשל ירידה בייצוא הנפט ובגלל תיקון צינורות נפט שניזוקו במהלך המלחמה.

בשבוע הראשון ללחימה בספטמבר 1980 דומה היה שקיים מעין "הסכם ג'נטלמני" בין המדינות שלא לפגוע במתקני הנפט, אך עד מהרה הפכו מתקני הנפט למטרות העיקריות של שתי המדינות. בעת פריצת המלחמה היה ביכולתה של עיראק לייצא את הנפט שלה דרך סוריה ותורכיה, והנהגתה טעתה לחשוב שאיראן פגיעה ותוכרע

במהירות. בפועל, לאיראן עמדה היכולת לנתב את ייצוא הנפט הגולמי שלה דרך רשת צינורות שהשתרעה הרחק מזרחה מאזור הלחימה, בעוד שמתקני הנפט החיוניים ביותר של עיראק היו בחזית. די היה במספר מוגבל של תקיפות אוויריות ושל הרעשות ארטילריות איראניות כדי לשתק חלק גדול מכושרה של עיראק לזקק נפט ולהפיקו.

השפעתה של המלחמה על תעשיית הנפט באה לידי ביטוי גם בבולאות העיראקית. בבול שהונפק ביוני 1982, על רקע הפגיעות האיראניות בצינורות הנפט העיראקיים, נראה צינור נפט עולה בלהבות. בתחתית הצינור מתנוסס הדגל העיראקי, ורקע הבול שחור כצבע הנפט. בסדרת בולים אחרת שהונפקה ביוני 1986 לציון יום השנה להלאמת הנפט, ניצב בגאון מגדל קידוח ומאחוריו צינור נפט. בבול אחר מאותה סדרה נראית החמה מפציעה מאחורי מתקני הנפט. עיתוי הנפקת הבולים אינו מקרי. הם הונפקו על רקע ההתאוששות העיראקית ותיקון הנזקים שנגרמו למתקני ייצור הנפט בחמש השנים הראשונות לחימה ואל מול החרפת התקיפות העיראקיות על מתקני הנפט האיראניים. משטר אלבעת' שאף להעביר בחסות באמצעות הבול מסר לאזרחי עיראק ולגורמים מחוצה לה: על אף הלחימה, תעשיית הנפט שנפגעה שוקמה, ועיראק ניצבה איתנה מתמיד.

מימין: הפגיעה בצינורות הנפט בעיראק. במרכז ומשמאל: שיקום תעשיית הנפט

כלי לעיצוב תודעה קולקטיבית

תחת משטר אלבעת', ובמיוחד תחת שלטונו של צדאם חסין, שימשו הבולים כלי להטמעת זהות לאומית ואמצעי לליכוד אזרחי עיראק סביב ההנהגה ומטרותיה. יצירת זהות לאומית משותפת כרוכה בהצגת סמלים אשר יעניקו לפרט תחושת שייכות ויסייעו בגיבוש נראטיב לאומי-היסטורי, אשר עיקרו הדגשת הזיקה כלפי המדינה והטריטוריה. סמלים אלו עשויים לכלול דמויות של מנהיגים, טקסים ומוסדות שלטון אשר בדרך כלל נשאבים מההיסטוריה המשותפת של הציבור. בשעת משבר תגייס ההנהגה את הסמלים הללו מתוך מטרה להניע את הציבור לפעול להגנתה.

מפלגת אלבעת', שפירושה בערבית "תחייה" או "רנסאנס", ראתה עצמה נושאת הדגל של הקדמה והמודרניזציה, והאידאולוגיה שלה הייתה שילוב של פאן-ערביות ושל סוציאליזם. המפלגה חרתה על דגלה את הסיסמה: "אחדות, שחרור וסוציאליזם", ושילוש קדוש זה נועד ליצור שלמות מטאפיזית אחת. אף אחד ממרכיביו לא יושג במלואו אם לא יושגו גם השניים האחרים, וכולם ביחד מיועדים לקידום המטרה הסופית – תחייתה הרוחנית המחודשת של האומה הערבית. הולדת האומה הערבית

פועל חובק מגדל קידוח

מחדש, לפי דוקטרינת אלבעת', צריכה להיות תהליך עמוק ומהפכני, החורג הרחק מעבר לשיקולים מעשיים דוגמת גבולות בין לאומיים, והכולל בחובו את "שחרורו" של הפרט מכבלי נאמנויות קודמות – שבטיות, עדתיות או אזריות.

משטר אלבעת' ראה במאות מפעלי התעשייה והנפט שהוקמו תחתיו בהשקעה ממשלתית תנאי להשגת הקדמה המיוחלת. הפועל העיראקי, באמצעות עבודתו, תורם ליצירת אומה יוזמת, מפתחת ומתעשת וכך מסייע לשגשוגה. על פי נתונים עיראקיים רשמיים, בתחילת שנות ה-80 עמד כוח העבודה בתעשייה העיראקית שאינה עוסקת בנפט על מאה ושבעים אלף עובדים, אשר רובם ככולם הועסקו ב-782 מפעלי הנשק, המינרלים, הפלדה והטקסטיל הממשלתיים.

תעשיית הנפט הייתה חוד החנית של התעשייה העיראקית תחת משטר אלבעת', ועובדה זו לא פסחה על הבולאות העיראקית. בבול שהונפק ביולי 1974 נראים פועלים מסקטורים שונים בתעשייה העיראקית – החקלאות, הבינוי והנפט, ומעליהם נראה פועל עיראקי מאנשי הצווארון הכחול חובק בחיקו מגדל קידוח נפט ובידו כרזה ועליה הכיתוב: "הנפט שלנו – לנו". לצד מגדל הקידוח מופיע פועל אחר שאגרופו הקמוץ והמונף אל על מסמל סולידריות, אחדות ועוצמה. באמצעות בול זה שאפה הנהגת אלבעת' לשזור בין עקרונות היסוד של המפלגה: אחדות, שחרור וסוציאליזם, לבין האמצעי להשגתם – הרחבת מגזר הפועלים בתעשייה העיראקית.

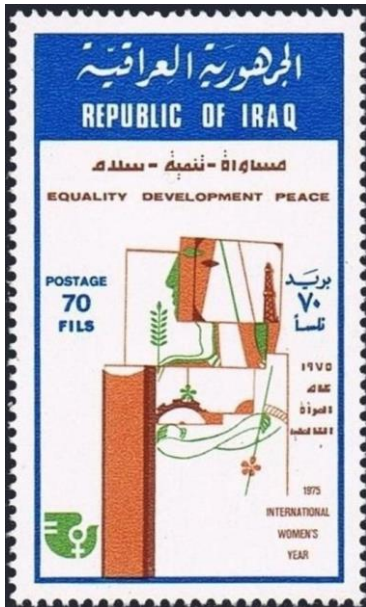

הנפט אמצעי לשחרור האומה העיראקית

מוטיב האגרוף הקמוץ לצד מגדל קידוח נפט הופיע בבולים נוספים שהונפקו תחת משטר אלבעת'. בבול מתוך סדרה שהונפקה ב-1975 נראה האגרוף בצד שמאל, ובמרכז הבול מופיע עגורן נפט ובבסיסו הכיתוב "אלבעת". מאחורי העגורן מופיעה דמות איקונית של חייל המנתץ את הסורגים הכולאים אותו ומביא לשחרור האומה. דמות החייל נלקחה מפסל של האומן העיראקי **ג'ואד סאלם** אשר הוצב ב"כיכר החירות" בבגדד בשנת 1958 לציון המהפכה הצבאית שהוביל **עבד אלכרים קאסם**. סדרה זו מסמלת את תפקידה המשמעותי של תעשיית הנפט בשחרור האומה העיראקית.

בול מרתק נוסף הונפק באוגוסט 1975 לציון יום האישה הבין-לאומי. בבול נראית דמות אישה שכאילו נלקחה מציור של **פאבלו פיקאסו**, באופק ניצב מגדל קידוח נפט, ומעליהם מתנוסס הכיתוב: "שוויון, פיתוח ושלוש". בול זה מעיד על מאמצי משטר אלבעת' לשלב את נשות עיראק בתעשייה שנבעו משאיפותיו להשגת שוויון ופיתוח. ואכן מצב הנשים בעיראק השתנה ללא הכר תחת שלטון צדאם. בעקבות הלאמת

הנפט בשנת 1972 ולאור הביקוש לכוח עבודה זמין שהתלווה לה, השתלבו נשים בתעשיית הנפט ואף מילאו תפקידים שקודם לכן נחשבו גבריים דוגמת ניהול פרויקטים בתחום הנפט, פיקוח על בנייה, הנדסה ועוד.

נשות עיראק בתעשיית הנפט

כחלק משאיפתו להציג את עיראק ככור מחצבתה של הציוויליזציה הערבית, משטר אלבעת' מיזג בין הזהות המסופוטמית לזהות הפאן-ערבית באמצעות "שיערובם" של המסופוטמים הקדומים. משטר אלבעת' טיפח את הפולקלור העיראקי, עודד חפירות ארכיאולוגיות נרחבות ושחזור אתרים קדומים ואף מימן פסטיבלים מסופוטמיים שנתיים דוגמת פסטיבל מוסול שהדגיש את הציוויליזציה האשורית של נינוה. פרובינציות ונפות מנהליות קיבלו שמות כמו 'בבל', 'אורוק', 'נינוה' ו'שומר', והגייסות העיראקים זכו לשמות כדוגמת 'נבוכדנצר' ו'חמורבי'.

בבוחנו את הנפט, אפשר לראות שתחת משטר אלבעת' הוא חלחל, תרתי משמע, גם לתחום הארכיאולוגיה. המיזם הארכיאולוגי הבולט ביותר היה שיקומה של בבל ההיסטורית מתקופת נבוכדנצר, במטרה להופכה למוקד העיקרי של הזהות העיראקית.

מיליוני הלבנים שנדרשו לבנייה לא נקלו בשמש כדרך המסופוטמים הקדמונים, אלא נצרפו בתנורים ענקיים שהוסקו בנפט זול. בכל לבנה עשירית נטבעה כתובת המציינת

כי בבל שוקמה בימי שלטונו של צדאם חסין. נוסף על כך, בשנות ה-70 פנה צדאם פנייה אישית לממשלת צרפת בדרישה שתשיב לעיראק את אסטלת חמורבי המוצבת במוזיאון הלובר. בתמורה הוא היה מוכן לחתום עימה על הסכם נוח לאספקת נפט. דומה שהתהפכו היוצרות: המערב היה זקוק לנפט של עיראק, וזו ביקשה שישלם לה תמורתו במטבע מסופוטמי.

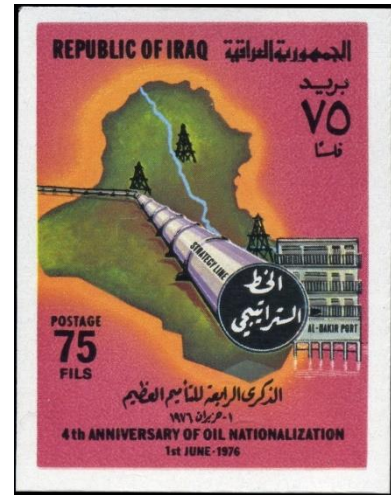
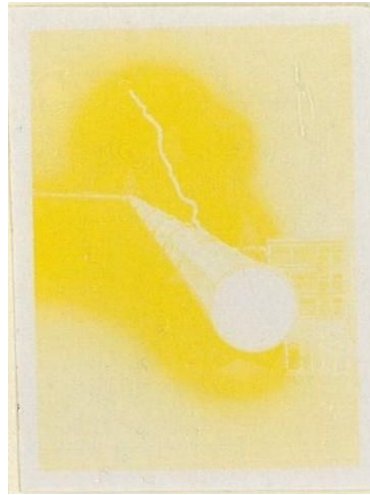

שירת הנפט בזהות המסופוטמית

ביוני 1974 הנפיקה עיראק בולים המעידים יותר מכל על מאמציו של צדאם לקשור בין

העבר וההווה העיראקי בחסות הנפט. הבולים מאגדים תקופות היסטוריות שונות, ואפשר לראות בהם פסל של נסיך שומרי, עתיקות מסופוטמיות דוגמת אריה אשורי, מסגד ה"מלויה" שנבנה בסאמרא בתקופה העבאסית וברקע צינורות ומתקני נפט מודרניים ועכשוויים. ממעמקי מאגרי הנפט, מושטות שתי ידיים אל על. באופן מפליא, סידור הסמלים משמאל לימין נועד לייצג התקדמות כרונולוגית, אך אינו עולה בקנה אחד עם כיוון הכתיבה בערבית, המתחיל מימין לשמאל.

מלבד הטמעת זהות לאומית משותפת שימשו בולי הנפט את משטר אלבעת' גם להצגת תביעות טריטוריאליות. אחת מתביעות אלה הייתה ביחס לחבל הארץ ח'וזיסטאן, שהיה חלק מאיראן על אף שרוב האוכלוסייה בו היא ערבית. עיראק תבעה בעלות על חבל ארץ זה, שצדאם כינה "ערביסטאן". בבול שהונפק ביולי 1976 נראית מפת עיראק ולאורכה קו הצינורות האסטרטגי שהגיע עד לנמל בניאס בסוריה. את חבל הארץ ח'וזיסטאן, מסתיר בניין שעל חזיתו כתוב "נמל אלבאקר". ארבע שנים לאחר הנפקת הבול פלש צדאם לאותו חבל ארץ בשאיפה להשתלט על בארות הנפט ועל בתי הזיקוק האיראניים באזור.

מימין: בול ובו את מפת עיראק וקו צינור הנפט האסטרטגי. הבול לקוח מהגיליון הבלתי מנוקב היחיד שהונפק. במרכז: ניסיון צבע (trial color) בצהוב, מאוסף לורנס פושר. משמאל: צינורות הנפט מקיפים את ארץ ישראל.

בבול נוסף מאותה שנה נראה צינור נפט המתמזג עם ציור של סוס המסמל בתרבות הערבית אומץ ועוצמה, וביניהם מופיעה בעיגול קטן מפת ארץ ישראל. המוטיבים בבול נבחרו בקפידה וממחישים כי משטר אלבעת' ראה בפיתוח הכלכלי מפתח לשחרור לאומי, בשלב הראשון של האומה העיראקית ובהמשך של האומה הערבית כולה וגם של "ערביי פלסטין אשר נכבשים על ידי כוחות זרים", לדברי צדאם.

סיכום

הנפט היה ועודנו חוד החנית של כלכלת עיראק, ולכן זכה לייצוג נכבד על גבי בולי עיראק. משטר אלבעת' הנפיק בולים והטמיע בהם מסרים ישרים ועקיפים. במסגרת זו רתם המשטר גם את תעשיית הנפט למאמץ התעמולתי: כפי שראינו בולי הנפט שולבו במאמצי השלטון להציג לראווה את תעשיית הנפט שנחשבה בעיניו הישג לאומי. מנגד שימשו הבולים אמצעי לעיצוב התודעה הקולקטיבית של אזרחי עיראק.

מאיר בר הוא סטודנט לתואר שני בלימודי המזרח התיכון. המאמר מבוסס על עבודה סמינריונית שאותה הגיש במסגרת הקורס "הנפט במזרח התיכון". תגובות יש להפנות למערכת.